

Михайло Гриджук,
аспірант кафедри політичної економії
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

ЕКОНОМІКА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Статтю присвячено проблемі ідеологічного навантаження на економічні дослідження. Ідеологія та економічна наука витлумачені як категорії, що нерозривно між собою пов'язані. Визначено основні ідеологічні чинники, що впливають на економічні дослідження. Запропоновано рішення щодо поєднання наукових та ідеологічних спроможностей для забезпечення проведення більш об'єктивних та конструктивних досліджень.

Ключові слова: Економічні дослідження, ідеологізація досліджень, деідеологізація, економічна наука.

Михаил Гриджук. Экономика и идеология.

Статья посвящена проблеме идеологической нагрузки на экономические исследования. Идеология и экономическая наука истолкованы как категории, неразрывно между собой связаны. Определены основные идеологические факторы, влияющие на экономические исследования. Предложено решение по объединению научных и идеологических возможностей для обеспечения проведения более объективных и конструктивных исследований.

Ключевые слова: Экономические исследования, идеологизация исследований, деидеологизация, экономическая наука.

Переднє слово. Сьогоднішньому світові притаманна багатоманітність і плюралізм ледь не у всьому, але найперше — в ідеологічному вимірі. На прикладі України ми можемо яскраво це простежити: після розпаду Радянського Союзу (де панувала одна ідеологія та одна партія) наша країна поринула у світ справжнього ідеологічного та політичного протистояння. І досі існують відверто ліві ідеології, розвиваються праві, переважають здебільшого центристські, звучать абсолютно нові терміни на позначення ідеології (наприклад, меритократія) — усі вони впливають на особливості політичного, економічного розвитку країни, а також на формування культури та суспільної свідомості.

Власне, у такій множинності немає нічого поганого — конкуренція, якщо вона справді чесна, не зашкодить нікому. Перебуваючи у стані змагання, представники різних ідеологій мають змогу трансформувати та перетворювати її відповідно до суспільних запитів, робити оптимальнішою для співіснування із світом. Такий стан застерігає певні ідеології та їхніх утілювачів від архаїзму та старіння, адже на тлі змін, які відбуваються у повсякденні (ринкові відносини, науково-технічний прогрес тощо) людям, які поклали на себе ношу розвивати теоретичні та практичні засади ідеологій, не лишається нічого іншого, окрім того, щоб відповідати на подразники зовнішнього світу і пристосовуватись. Наприклад, традиційний соціалізм на сьогодні вже не може задовольняти потреби пересічного громадянина XXI століття, тому ця ідеологія вступила у взаємний зв'язок із іншими й утворилась соціал-демократія (напряму, засади якої успішно реалізуються у країнах Скандинавії — так званий «шведський соціалізм»).

Безумовно, у явища «конкуренції ідеологій» є і свої побічні ефекти, які позначаються на суспільному житті. Той же процес

адаптації ідеології до суспільних викликів здається легким лише на папері та в теоріях — на практиці він позначиться потрясіннями для державно-правового, соціально-економічного, культурного розвитку суспільства. Це пояснити доволі легко — якою би не була застарілою система цінностей, але коли вона тісно пов'язана з суспільними чи державними інститутами, то не зможе миттєво відмерти чи трансформуватись. Навіть на теоретичному рівні це непросто — як відомо, нові концепції, висловлені передовими мислителями у галузях філософії, права, економіки перед тим, як посісти своє чільне місце серед інших теоретичних догм, проходять певний шлях дискусій, обговорень, гнівних заперечень. Деякі ідеї взагалі ідуть у забуття, щоб за певний час повернутись і знайти практичне застосування. А коли такий процес відбувається у сфері державного та суспільного життя, то тим більше непросто подолати його шкідливі наслідки.

Ми прекрасно пам'ятаємо період 90-х років минулого століття в історії України, коли внаслідок розпаду СРСР, наша держава довго відходила від радянських засад в економіці та промисловості, від планових методів у державному управлінні — і, на жаль, ще до сьогодні не прийшла до повноцінних ринкових відносин. Одна з причин полягає у тому, що люди, які виховувались в одному ідеологічному світі, не бажають або не можуть у силу свого світогляду сприяти переходу до нових цінностей та їхнього практичного втілення. Якщо звертатись до сучасних прикладів, то вплив ідеології та конкуренції між ними можна простежити під час кардинальних змін політичної влади — приміром, політика та ідеологія республіканців і демократів у США суттєво відрізняється. Це позначається і на зовнішній політиці, і на внутрішній: так, демократ Б. Обама лібералізував американську політику, його зовнішня політика деякими фахівцями узагалі визнавалася провальною, тепер же його наступник Д. Дж. Трамп прийшов до влади, побудувавши свою передвиборчу риторику на радикальних лозунгах, у тім числі, стосовно нелегальної міграції та стосунків США із прикордонним країнами-сусідами.

Постановка питання. У зв'язку з ідеологічними протиборствами виникає низка проблем, які потрібно вирішувати. Оскільки в узагальненому розумінні проблемою вважають відсутність знань у певній галузі, то очевидно, що долати їх має саме наука шляхом досліджень. Однак тут же постає гостре питання: якщо наука має знайти шляхи розв'язань ряду проблем у житті людини (у тім числі, тих, які пов'язані із недосконалістю ідеологій і державної політики), то чи можливо забезпечити абсолютну незаангажованість та об'єктивність дослідження, його незалежність від тих же ідеологічних чинників? Не є секретом, що ідеологія, яка стає панівною у суспільстві, сильно впливає, скажімо, на право. Так, радянська епоха характеризувалася тим, що позитивізм повністю витісняв ідеї природного права, закон став переважати над правом, а лівова частка правових досліджень

обертались навколо марксистського понятійно-правового апарату. Те саме стосується й економіки — у радянську епоху виникло таке нове для економічних відносин поняття, як «господарське планування», «господарське будівництво». Так, XI з'їзд РКП (б) констатував, що «партійні організації усю свою агітацію ведуть не абстрактно, а із потенціалом застосування до господарських задач». Наступний з'їзд зафіксував, що політичне просвітництво має бути зорієнтоване на те, щоб готувати із пересічного робітника «практичного працівника революції, який буде озброєний методами марксистського підходу до конкретних питань революційного будівництва»¹.

Як бачимо, відбулася підміна понять. Те, що ми на сьогодні розуміємо під соціально-економічним розвитком країни, під впливом ідеології стало називатись «революційним будівництвом» або «господарським будівництвом». А наука була покликана обслуговувати тогочасні потреби держави та партії (ці явища, втім, на той час були ледь не тотожними). Як наслідок, економічна, правова та інші галузі науки у Радянському Союзі розвивались саме у фарватері засад марксизму-ленінізму. Інші ідеології вважались шкідливими та були заборонені. Чимало науковців права, які досліджували ідеї прав людини чи то обґрунтовували нежиттєздатність господарського права через цивільно-правову концепцію, узагалі були жорстко репресовані. Фактично, наука в особі людей, які нею займалися, була поставлена у жорсткі рамки, у яких вона мала розвиватися. Вихід за ці рамки був прирівняним до порушень існуючих суспільних норм поведінки. Такі імперативи (ідеологічний контроль) сьогодні справді виглядають варварством, адже, як уже згадувалось, ми живемо у світі тотальної конкуренції у всьому, яка і є одним із тягачів прогресу.

Можна з упевненістю сказати, що ідеологія та економічна наука перебувають у доволі антагоністичних відносинах від самого початку, але у той же час ці поняття не можуть існувати окремо одне від одного. Наука — це сукупність поглядів, ідей, ідеалів і цінностей, яка має своє теоретичне та практичне обґрунтування. Ідеологія теж може бути ідентифікована саме як така сукупність. Але різниця полягає у тому що наука бореться за людський розум, ідеологія ж — за віру (серце). Пересічний громадянин без належної підготовки, освітньої чи самоосвітньої бази (а головне — без бажання до знань) навряд чи зможе сприйняти економічні вчення, скажімо, Е. Райнерта. Однак йому буде набагато простіше сприйняти ці вчення, якщо вони знайдуть вираження у формі політичних ідеологічних гасел, які апіорі є спрощеними для того, аби завоювати віру виборця у політичну силу (окремі елементи концепцій Е. Райнерта пропагуються як політична програма економічного розвитку України представниками Радикальної партії України, зокрема, В. Галасюком²).

¹ Тощенко Ж.Т. *Идеология и экономика* / Ж.Т. Тощенко. — М., 1981. — С. 7—8.

² Стверджується на підставі особистих публікацій народного депутата Віктора Галасюка на сторінці у мережі Facebook.

Якщо говорити про те, які ідеологічні чинники впливають на економічну науку і на дослідження як форму її провадження, то можна наголосити на об'єктивних і суб'єктивних факторах (тобто умовах, які мало залежать від дослідника і з якими він має миритись, та умови провадження досліджень, які визначає безпосередньо сам науковець):

- по-перше, важливим моментом є *підхід пануючої ідеології до поняття свободи думки та переконання у суспільстві* (як уже було згадано — якщо це поняття, а передусім, право, держава гарантує і захищає, то таким чином, економічні дослідження не зазнаватимуть певних обмежень з боку держави, незалежно від того, яку мету вони мають — чи то обґрунтування доцільності повернення до планових методів економіки, чи то визначення ролі індустріалізації для економічного розвитку держави, чи то ствердження невідворотності лібералізації економічної системи держави як єдино правильного розвитку). Очевидно, будь-який підхід повинен критикуватись — це корисно, однак автор підходу не повинен зазнавати гонінь і переслідувань — якщо така загроза існує, то економічна наука фактично обслуговує лінію політики правлячої еліти, натомість у критичний момент вона не здатна буде виконати свою роль і розв'язати проблему, заповнивши прогалини у знаннях і надавши альтернативний підхід. Так, свого часу радянська ідеологія фактично знищила у своєму просторі таку науку, як генетика, з ідеологічних міркувань у той час, як передові країни світу завдяки її здобуткам навчилися вирішувати ряд важливих проблем. Держава може і повинна мати свою економічну програму, зумовлену ліберальними чи консервативними ідеологіями, вона має стимулювати наукове обґрунтування своєї політики, але вона не повинна «душити» конкуренцію в інших напрямках досліджень. Хтозна, можливо пропонувана державою модель економічного розвитку виявиться неспроможною виконати поточні завдання державотворення — тоді у нагоді стануть альтернативні розроблені моделі з боку науки, які чекають на свою реалізацію;

- по-друге, провідну роль грають *погляди самого дослідника на те чи те явище або процес в економіці*. Кожен науковець формується спираючись на базис, який заклали вчені-попередники, вдосконалюючи його або сперечаючись із їхніми позиціями. Таким чином, формується його власний світогляд як сукупність поглядів. Так чи інакше, кожен дослідник у галузі економіки на собі відчуває ті чи ті особливості економічної системи держави, у якій він живе. Кожен дослідник — це споживач послуг, це платник податків, а інколи — навіть державний службовець або бізнесмен. Більш того, економісти, як і юристи, не можуть вважатись повноцінними дослідниками, якщо не працюють і в практичній або освітньо-викладацькій сфері — інакше їхні погляди ризикують стати відірваними від реальності, від практичних потреб людства. Згаданий вище економіст-дослідник Е. Райнерт має колосальний практичний досвід — він, до-

клавши руку до успіхів Перу й Малайзії, працювавши з урядами 80 країн, будучи радником прем'єр-міністра Грузії, стверджує, що вільний ринок перетворить Україну на великого аграрія та країну емігрантів і пропонує єдиний шлях до порятунку — індустріалізацію. На основі свого робочого досвіду він упевнено стверджує, що неолібералізм помер і Україна має відходити від його практик і методів¹. Можна погодитися, можна сперечатися — проте не можна заперечити той факт, що економічні дослідження Е. Райнерта провадяться у межах ідеології, яку він сам обрав як провідну, спираючись на свій практичний досвід. Навряд чи ця ідеологія у нього виникла через якісь зовнішні обмеження, пов'язані з політикою якоїсь держави.

На мою думку, ідеологічний вплив на науку економіки таким чином і встановлюється — на зовнішньому рівні (воля держави, яка визначає основи розвитку науки в цілому) та особистому (внутрішні переконання дослідника, які формуються внаслідок його теоретичної бази та емпіричного досвіду).

Може виникнути питання: чи можуть економічні дослідження бути вільними від ідеологічного навантаження? Це, на мою думку, нерозривно пов'язано з іншим питанням: чи існує взагалі об'єктивна істина, яка і буде мірилом незаангажованості? З філософської точки зору, кожна людина — це носій суб'єктивних якостей, поглядів, переконань, ідей і пропозицій (якщо висловлює у будь-якій формі свої ідеї). Втім, об'єктивної максими, яка могла би бути орієнтиром для кожного дослідника, на мою думку, не існує. Мислити слід за аналогією з правом — наприклад, існують протилежні точки зору у сторін судового провадження. І суддя покликаний вирішити спір, прийнявши одну з точок зору, або частково, або цілком, з огляду на те, що він займає позицію нейтрального, об'єктивного, незаангажованого арбітра. На що він орієнтується? На закон. Ким створені правові норми? Законотворцями (теж людьми). З огляду на що створюються закони? З огляду на філософсько-правові концепції (природне право, позитивізм, соціологічні підходи до права), які теж розвивались людьми. Також закони можуть прийматись із огляду на соціально-економічну ситуацію в державі чи з огляду на існуючі проблеми в інших галузях. Утім, хто задає тон державотворенню та хто є причиною проблем у цьому процесі? Людина або група людей. Як бачимо, людський фактор неможливо виключити на жодному рівні — ні на рівні проведення дослідження, формування концепцій, ні на рівні практичного втілення цих концепцій.

В. Ленін свого часу видав фразу, яка стала ледь не крилатою: «Істина одна і вона завжди конкретна». Але при цьому

¹ Ерік Райнерт. Україна сьогодні — це Перу 1979-го. — Інтерв'ю виданню «День» 12 жовтня 2016 року. Розмову провела Алла Дубровик-Рохова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-sogodni-ce-peru-1979-go>

саме же вождь пролетаріату заклав основи такої системи, яка сама для себе встановила істину та жорстоко знищувала тих, хто цьому опирався. І з часом стало зрозуміло, що істинність ідей В. Леніна — річ дуже й дуже сумнівна. Варто зрозуміти для себе і те, що ми живемо в епоху Постмодерну, де стерлись грані між чорним і білим, де панують сірі відтінки. Тому усе-таки, я би не став виключати суб'єктивний фактор з економічних досліджень. А фактор суб'єктивний і фактор ідеологічний дуже часто накладаються один на одного, тому що, як було окреслено вище, — будь-який науковець формується під впливом ідеології (чи то економічної, чи то правової, чи то політичної як способу втілення перших двох видів ідеології).

У зв'язку з цим, важко сказати, який саме концепт економічного дослідження набуде форми деідеологізованого та об'єктивного, яка саме концепція прямуватиме не до обґрунтування певної економічної ідеології, а до істини. Так, хтось, наприклад, є безумовним прихильником концепцій економічного лібералізму — вони пишуть наукові праці саме у такому світлі, пропагують ідеї вільного ринку, повного зняття мораторіїв на такі речі, як продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні. Існує і низка опонентів до таких поглядів — як приміром уже згаданий Е. Райнерт. Чи можна сказати, що перша група є заідеологізованою у своїх працях? Так, економічний лібералізм чи неолібералізм — це ідеологія, яка заслуговує на своє чільне місце. Чи можна сказати, що Е. Райнерт і його прибічники знаходяться під впливом консервативної економічної ідеології? Безумовно, їхні погляди та наукові праці так само розвиваються в ідеологічному контексті. Якщо вдатись до класичного прийому «істина посередині», чи можна заявити, що такий науковий підхід буде вільним від ідеологічного впливу? Навряд чи, тому що постмодернізм передбачає такий процес, як конвергенція, тобто взаємопроникнення концепцій — на їхнім стику якраз і народжується щось нове, нова система поглядів, нові ідеології.

Питання повної деідеологізації економічної науки, ідеологічних досліджень на сьогодні навряд чи можна вирішити. Якщо це зробити, мета дослідження зводиться до збирання, накопичення та опису фактів. Тому логічно, я переконаний, ставити питання таким чином: «Як забезпечити ефективне поєднання наукових та ідеологічних спроможностей з метою продукування нового економічного знання, яке буде максимально достовірним та обґрунтованим?». І це питання якраз має більше практичного характеру, аніж попереднє — про можливість деідеологізації економічного наукового дослідження. На мою думку, для того, щоб досягти таких цілей, досліднику необхідно:

- *відчувати повну свободу дій і свободу наукового мислення* — це питання лежить у компетенції держави. Вона має надавати цілковиту свободу думки — репресії науковців і спалювання книжок є рудиментами тоталітарних режимів. Державні вузи повинні стати справжнім майданчиком для науко-

вих дискусій, до яких дослідники повинні мати щонайлегший і спрощений доступ. Повторюсь — дискусія та конкуренція у науці якраз і сприяють виробленню оптимальних результатів наукових досліджень. Вносячи корективи до власних праць після дискусій, дослідник їх удосконалює, робить стійкішими до зауважень чи «нападок». Протестуючи проти інакших концепцій, науковець виробляє щось новаторське. Таким чином, штучну ізоляцію наукових поглядів і досліджень я, безперечно, вважаю негативним явищем для науки;

- *вдаватися до порівняльних прийомів під час провадження наукового дослідження.* Як уже наголошувалось у роботі, істина здебільшого буває посередині. Тому задля того, аби сказати, що саме його економічна концепція має найбільші перспективи для обговорення чи успішного практичного втілення, досліднику бажано проводити порівняння:

- 1) *сучасного й ретроспективного* (щоб показати процес розвитку явища або процесу);

- 2) *вітчизняного та закордонного* (щоб продемонструвати зарубіжний досвід реалізації тих чи тих економічних механізмів або явищ);

- 3) *явищ обов'язково у комплексі із обстановкою, у якій вони існують чи існували* (не секрет, що втілення тієї чи іншої економічної концепції залежить від низки факторів — наприклад, ментальності суспільства, політичного клімату, системи законодавства тощо. Чи можна проводити порівняльне дослідження між командно-адміністративним управлінням економіки у СРСР і сучасним, ліберальнішим і демократичнішим в Україні, якщо не вказати, що втілюючи перше, держава мала фактично не обмежений нічим владний інструментарій — навіть правом? А сьогодні Українська держава обмежена Конституцією і не може керуватись ні «революційною доцільністю», ні «революційним будівництвом». Тому проводити аналогії між об'єктами дослідження не можна, суто абстрагувавшись від особливостей, у яких вони існують чи існували);

- *неухильно дотримуватися засад етики наукового дослідження* (яке б ідеологічне спрямування не було характерним для економічної праці, автор повинен ретельно перевіряти усі дані, якими оперує. Так, якщо це статистична інформація, то її джерело має бути обов'язково перевірене — це або статистика державних органів влади, або авторитетних науковців у цій галузі. Якщо дослідник сам складає діаграми чи порівняльні таблиці, то тут працює те ж саме правило. Наприклад, навіть негативно ставлячись до радянської економічної парадигми, категорично не можна свідомо спотворювати дані, які свідчать про успішність застосування окремих її методів і принципів і навпаки — позитивно ставлячись до ліберальних економічних концепцій, не можна замовчувати той факт, що їхнє застосування не завжди корисне, особливо для держав, де промисловість зруйнована, як в Україні. У цьому контексті доцільно згадати думку Е. Райнерта та В. Галасюка, який його підтри-

мує у тому плані, що зняття мораторію на вивезення необробленого лісу (кругляку) просто зруйнує українську деревообробну промисловість та екологічну систему України. Отже, поки Україна не має стабільної економічної та політичної обстановки, заходи обмежень і протекціонізму щонайменше мають право на життя. Інакше Україна ризикує проміняти втілення економічних ліберальних ідеалів на те, що стане сировинним придатком, а не самодостатньою державою. І дослідники в економічній науці просто не мають права про це мовчати, якими б прихильними до лібералізму вони не були).

Висновок. Таким чином, я переконаний, що на сьогодні економічне дослідження та ідеологія розвиваються у тісній взаємодії і на перше місце ми повинні ставити саме продуктивність економічної науки, а не її заідеологізованість — чим більше буде достойних, належно обґрунтованих і збагачених фактажем економічних досліджень (нехай і різних ідеологічних спрямувань), тим якісніше економічна наука виконуватиме свою роль в українському державотворенні.

Mykhaylo Grydzhuk, Postgraduate of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ECONOMY AND IDEOLOGY

The article presents the researcher's point of view on economic research, ideology of its interaction and the issues that arise in economics because of its contradictions.

The actuality of the article is determined by the necessity, firstly, to answer the key question of discussion, which lies into the problem of ideological burden on economical researches; and secondly, to comment upon the problems that have a negative influence on economic science.

The historical background and the experience of foreign countries are reviewed. It was found out that the ideology which is dominant in a society has a strong impact on all of the sciences and social systems. The basic factors that affect researches and economic science in general were discovered. It was concluded that the issue of full deideologization of economic science is not possible and it won't be possible to be resolved soon. The idea that the combination of ideological and scientific capacity will produce new economic knowledge was proposed. The author recommended some advice on how to overcome such a burden. Also it was suggested that a person is a carrier of subjective qualities and in any case will have certain personal characteristics or beliefs that will influence the research. Eventually it was determined that the economic science and ideology are inextricably linked and nothing but the quality of researches must be taken to account.

Key words: Economical researches, ideologization of researches, deideologizing, economical science.

References

1. Toshhenko Zh.T. *Ideologija i jekonomika* [Ideology and economy] — Moscow, 1981. [In Russian].
2. Personal page of Viktor Halasyuk — Available at: <https://www.facebook.com/Halasiuk?fref=ts> (Last accessed 10 November 2016). [In Ukrainian].
3. Erik Reinert. *Ukrayina s'ohodni — tse Peru 1979-ho*. [Ukraine today — it is Peru in 1979] Interview in "Den" 12 October 2016. Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-sogodni-ce-peru-1979-go> (Last accessed 10 November 2016). [In Ukrainian].

Стаття надійшла 21.11.2016